

O paralela: Friedrich Nietzsche / E.M. Cioran

Folosit în Antichitate de filosoful, biologul și moralistul grec Plutarch (41-127) procedeul paralelei a câștigat drept de cetate, în timpurile moderne, cu osebire în estetica literară și filosofică. Cercetarea literară riguroasă l-a privit cu rezerve, dacă nu chiar cu suspiciune. Credem însă că folosit cu prudență și pondere, procesul își poate dovedi validitatea și în acest domeniu. În ce privește o paralelă între Nietzsche și Cioran, nu păsim pe un teren rămas nedestelenit. Tentativa a mai fost făcută. Interesul unei asemenea investigații se legitimează prin specificul gândirii nietzscheene, aflată la hotarul dintre filosofie și literatură, ca și aforistica și eseurile lui Cioran care - deși autorul lor declară că a renunțat la filosofie - se mențin în domeniul ideilor generale. Independent de forma expunerii, gândirea lui Cioran este - aidoma aceleia a lui Nietzsche - una problematică, stăruind asupra aspectelor multiple ale "crizei" care s-a instaurat, sub diverse forme, în cultura și în civilizația ultimelor două secole dacă nu chiar în epoca pe care - cu un termen destul de vag - o denumim "modernă".

La început de drum, propunem să amintim câteva măsuri de natură metodologică, în funcție de care năzuim să ne conducem cercetarea. Vom evita, mai întâi, să ne lăsăm ispitiți de unele posibile asemănări de natură biografică. Împrejurarea că atât Nietzsche cât și Cioran sunt fii de clerici, cel dintâi al unui pastor protestant, al doilea al unui preot ortodox, este irelevantă. Trebuie să amintim, apoi, specificul procedeului paralelei. El nu se bazează doar pe evidentierea unor apropieri, dacă nu chiar a unor similitudini, ci și a deosebirilor existente între două opere. Prin această dublă comparație - asemănări și deosebiri - se vedește, ca în lumina unor oglinzi paralele, specificul inconfundabil al unui autor. Ne propunem - în sfârșit - să evităm capcana comparării unor texte ale celor doi autori. În cazul unei gândiri care - la Nietzsche, ca și la Cioran - apelează la fragmentar, la figuri de stil literare și nu la discursivitate și articulație - scoaterea din context a fragmentului și compararea lui cu unul aparent asemănător, nu poate conduce la concluzii viabile.

În pofida problematicii asemănătoare și a unei gândiri aflate la liziera filosofiei cu literatura -, nu trebuie uitată împrejurarea că cei doi scriitori / gânditori au trăit în alte epoci istorice. Nietzsche în a doua jumătate a secolului trecut (a murit în 1900). Cioran în ultima parte a secolului nostru (a murit în 1995). Chiar dacă nexul problematic este asemănător, gândirea fiecăruia se alimentează din alte izvoare. Exegeza nietzscheeană a stabilit trei etape în gândirea fostului profesor de elină de la Universitatea din Basel. La început Nietzsche stă sub influența literaturii eline și a filosofiei presocratice. El se declară însă vrăjmas atât al lui Socrate și Platon, părinți ai "idealismului" (în sens tradițional - nu marxist - de curent filosofic opus "Realismului"). De asemenea, încă în prima sa scrisoare, *Nasterea tragediei din spiritul muzicii*, el îl condamnă pe Euripide "filosoful scenei", vinovat, după Nietzsche, de a fi introdus discursivitatea și rationamentul în teatru, în dauna dramei. În pofida împrejurării că gândirea sa a suferit apoi alte influențe, Nietzsche și-a mărturisit întotdeauna

recunoscinta și atașamentul față de literatura și filosofia elină¹. În a doua fază a evoluției sale, Nietzsche se află sub înrăurirea științei vremii sale, îndeosebi a lui Darwin și a teoriei acestuia a selecției naturale, lupta pentru existență. Selecția naturală va reveni la gânditorul german în domeniul moralei, lupta între morala celor slabi și a celor puternici, în parabolele rostite de profetul Zarathustra din *Asa grăit-a Zarathustra*, ca și în Textele apărute postum în *Vointa de putere (Wille zur Macht)*, text în care conceptului de voință, împrumutat din filosofia lui Schopenhauer, câștigă o altă finalitate.

În sfârșit, în ultima fază a dezvoltării gândirii sale, Nietzsche pomeneste de necesitatea răsturnării tuturor valorilor, a instituirii unei noi "table de valori", elaborând și mitul supraomului, ca ideal al viitorului. De remarcat că această ultimă etapă nu este fără legătură cu cele anterioare, idei din cele două faze anterioare fiind reluate sub formă poetică în *Asa grăit-a Zarathustra*.

Izvoarele operei lui Cioran sunt mai anevoie de detectat. Spre deosebire de comentarii străine care - în marea lor majoritate - ignoră faza românească a operei lui Cioran, considerăm că aceasta este unitară. Ea nu debutează cu scrierile în limba franceză, cele redactate în limba română fiind doar exerciții nesemnificative. Dimpotrivă! Cititorul atent și avizat al operei lui Cioran, familiarizat cu textele cioraniene, are la un moment dat impresia că această operă nu reprezintă altceva decât versiuni ale aceleiași cărți. În toate scrierile sale, române și franceze, Cioran este preocupat de aceleasi probleme, cărora le dă aceleasi răspunsuri. Ceea ce s-a schimbat - și neîndoelnic a evoluat - este modalitatea de expresie. Adoptând limba franceză, o limbă "înghețată", cum se exprimă autorul *Tratatului de descompunere*, scriitorul a ales o formă de expresie de strălucire și duritate a cristalului. Într-o operă scrisă în tinerețe, la 24 de ani - ne referim la *Schimbarea la față a României* - înrăuririle lui Nietzsche, Spengler, Keyserling, puteau fi detectate cu ușurință. Credem că la ele se poate adăuga și influența profesorului său Nae Ionescu, care își expunea ideile filosofice într-o formă socantă, percutantă. După ce Cioran a venit în Franța, el a parcurs o a doua perioadă a "anilor de ucenicie", adâncindu-și și extinzându-și aria lecturilor și declarându-și admirația pentru autori atât de deosebiți precum moralistii francezi ai secolului al XVII-lea, sau teoreticianul gândirii conservatoare Joseph de Maistre.

Lectura paralelă a textelor lui Nietzsche și Cioran scoate în relief - în pofida unei arii problematice comune și a unei expresii violente - și alte deosebiri. Tonalitatea textelor este deosebită. Gânditorul german va sfârși, de îndată ce vorbește de supraom² să adopte tonul profetic al eroului său *Zarathustra*. La Cioran tonul scrierilor este, cel mai adesea, dominat de ceea ce am putea numi o viziune apocaliptică. "i viziunea asupra lumii este alta la cei doi gânditori. La Nietzsche, în mod paradoxal, ea este optimistă, de vreme ce stabilirea unei noi table de valori și a înlocuirii omului prin supunere, va putea salva totul. Ca Cioran, ea este sceptică, pesimistă, catastrofică.

Punctul de sprijin al acestor Weltanschauung diferite se pot descoperi în concepțiile asupra temporalității, prezente în operele celor doi gânditori. Nietzsche recurge la *stoicul amor fati* și proclamă, potrivit aceleiași viziuni stoice a timpului ciclic, o vesnică reîntoarcere (ewige Wiederkehr). El trece peste contradicția dintre viziunea timpului ciclic, în care totul se repetă și nimic nu este nou, pe de o parte, iar pe de cealaltă, răsturnarea valorilor vechi, apariția unei noi table de valori și o nouă ipostază (superioară) a omului: supraomul. Potrivit viziunii sale pesimiste, Cioran va vedea temporalitatea în destrămare, în cădere, cum se și intitulează una din cărțile sale *Căderea în timp*³. Tipul de ideatie pe care îl

presupune această viziune a temporalității presupune un trecut care înghite în permanentă prezentul, nelăsându-i nici o clipă de zăbavă.

Chiar și în unele chestiuni în care, în aparentă, pozițiile celor doi gânditori sunt apropiate, se impun unele nuanțări. Nietzsche este în mod hotărât și deliberat, un anticreștin. De vreme ce vrea să instaureze o nouă ordine în lume, o nouă tablă de valori, atacurile sale se îndreaptă împotriva creștinismului care - în credința sa - a instaurat "morală sclavilor", "mila", toate aparentele virtuți, împotriva cărora gânditorul german înțelege să se ridice și să le nege. De aici urmează, în mod necesar, extrem de violent, imprecățiile și sarcasmul din pamfletul *Antichrist*⁴, pamflet care atacă, în egală măsură, pe Iisus Hristos și creștinismul. Violenta lipsită de măsură din acest pamflet, dar și alte scrieri ale lui Nietzsche au fost explicate prin motivații extranece, care nu țin seama de logica internă a operei și de telurile pe care le urmărea - în înprezinderea sa - filosoful german. S-a văzut anume, în acea violentă un indiciu al bolii de care suferea Nietzsche încă din studenție, anume un sifilis, care a evoluat treptat devenind un sifilis cerebral. Când însă - în cele din urmă - Nietzsche a devenit un alienat mental, trăind în această stare ultimii zece ani ai vieții -, opera era încheiată. De altminteri trebuie spus că, întotdeauna, o explicație de natură psihiatrică, psihanalitică a unei opere, fie ea literară, filosofică sau plastică -, trebuie respinsă, fiind păgubitoare. Încă în prima sa scrisoare cu profesorul - pe atunci - de greacă veche (elină) a universității din Basel, ne referim la *Nasterea tragediei din spiritul muzicii*, respingea autorității consacrate (Socrate, Platon, Euripide). Atacurile împotriva creștinismului, a lui Iisus Hristos își găsesc deci o altă motivație. Nietzsche respinge creștinismul - și pe întemeietorul acestei religii - în temeiul pretențiilor sale de a stabili o nouă tablă de valori și un nou ideal la care trebuie să se tindă, adică supraomul.

Raporturile lui Cioran cu religia, cu Dumnezeu, sunt mai complicate, "de natură specială", cum au fost caracterizate de un comentator. Încă în una din primele sale scrieri, în faza românească a operei sale, *Lacrimi și sfinti*, Cioran își arată preocupările - care au rămas constante - în ceea ce privește religia și existența Divinității. A manifestat întotdeauna respect - ca să nu zic invidie - față de mistică și mistic. Referirile la literatura de inspirație religioasă sunt frecvente, în opera sa fiind citate, nu o dată, Origen, Fericitul Augustin, Părintii Bisericii. Singura mare personalitate a creștinismului pe care a negat-o și cu care a polemizat adesea, a fost Sfântul Apostol Pavel. În ceea ce privește credința, Cioran și-a manifestat regretul de a nu fi în stare să creadă în Dumnezeu. Recunoscând această trăsătură a firii sale, scepticismul, el a justificat-o uneori, prin motivații care apar (orgoliul), mai curând ca succedanee; pilduitoare ni se pare — în sensul unei nostalgii a credinței pe care nu o poate avea — marea iubire pe care o poartă muzicii lui Bach, de certă inspirație religioasă.

Stăruința cu care am zăbovit, pe marginea diferentelor dintre Nietzsche și Cioran, ar putea conduce spre concluzia pripită, potrivit căreia am nega posibilitatea unei paralele, anulând — de fapt — demersul nostru. În realitate lucrurile stau cu totul altminteri. În pofida deosebirilor dintre cei doi gânditori/scriitori apropiierile sunt, nu mai puțin relevabile. O primă apropiere este aceea a modalității de exprimare pe care o cultivă cele două opere. Nietzsche, pe urmele lui Schopenhauer dar mergând mult mai departe, se situează la întretăierea, la răspântia dintre literatură și filosofie. Schopenhauer, desi scria frumos, expresiv, rămânea totuși în hotarele filosofiei speculative reprezentativă în peisajul filosofiei germane a timpului său. Nietzsche atacă o problematică filosofică cu mijloacele

artei literare. Aproape că nu există figură de stil (exceptând oximoronul) pe care nu a interbuintat-o. *Also sprach Zarathustra*, scriere care ocupă un loc central în ansamblul operei sale, este (neîndoiește) o capodoperă a literaturii germane da, mult mai puțin, o carte de filosofie. Gândirea discursivă este înlocuită aici cu limbajul aluziv, cu parabola și discursul, iar filosoful, mulându-se pe caracteristicile personajului său, intră în scenă travestit în profet. O a doua consecință la care conduce jonctiunea dintre filosofie și literatură este predominarea fragmentului, a maximei și aforismelor, trăsătură care va reapare în scrisul lui Cioran. Caracteristica acestor procedee artistice este aceea că ele vor să captiveze prin pregnantă exprimării, prin socant și percutant și, nicidecum, prin argumentarea pas cu pas, logică. Să amintim, în sfârșit, că arta literară a gânditorului german este departe de a fi un simplu exercitiu de bravură. Fiecare rând al său este impregnat de pasiunea de spirit polemic⁶, de vreme ce Nietzsche nu se crede un gânditor/critor ca oricare altul, ci ceva mult mai important, un „destin”⁷.

Dacă, în pofida unității sale, operei lui Cioran i se pot stabili două faze (românească și franceză), diviziunea este valabilă doar în ceea ce privește arta literară. Cioran a optat pentru o limbă „înghetată, cea franceză, din mai multe motive. Unul, exterior, se datorează împrejurărilor. Ajuns la Paris, el a optat pentru limba țării în care se afla, de vreme ce aceasta era un instrument de exprimare universal. În al doilea rând, pentru că această limbă „înghetată” era un mijloc lingvistic mai apt de a-i exprima ideile, gândirea, decât limba română, fluidă și nestatornică. Asemănările cu Nietzsche, în ceea ce privește o multitudine de întrebuintări a artei literare, sunt frapante. Acelasi registru al violentei în ton, sarcasmul, batjocura, formulările socante și paradoxale. Aceiași cultivare, cu bune rezultate, a fragmentului, aforismului și paradoxului. Evident că s-ar putea afirma — și în cazul lui Nietzsche și în acela al lui Cioran — că și-au însușit buna școală a moralistilor francezi. Afirmatia este adevărată, dar în cazul amândouă nu ne găsim în prezenta unor scolarți sărguincioși, ci a unor maestri care știu să contopească în propria lor artă literară, câștigurile precursorilor.

În aceeași direcție a însușirii experienței înaintașilor — a moralistilor francezi — se poate vorbi, la gânditorul german și la scriitorul româno-francez deopotrivă, despre acuitatea observației și analizei psihologice. Neîndoiește că — în cazul de față — nu ne găsim, nici pe departe, în prezenta unei imitații, ci a unui dar nativ. „Singurul care m-a învățat ceva, în materie de psihologie, a fost Dostoievski”, declară — cu o neascunsă mândrie — filosoful german. Neobisnuita sa acuitate psihologică nu privește doar domeniul analizei care, îndeobște, se face la rece. Maladia de care a suferit Nietzsche, „experineta teribilului”, a „spaimei”⁸ pentru a aminti doar două din caracterizările date bolii de Cioran, i-au ascutit capacitatea de pătrundere în hăturile sufletului omenesc. Chiar dacă Cioran privește boala mai detasat, din afară (s-a bucurat, până către bătrânețe, de o sănătate bună) insomniile din tinerețe, ispita perpetuă a sinuciderii, l-au pus, nu doar teoretic, în vecinătatea bolii, ascutindu-i și desăvârșindu-i capacitatea de analiză psihologică.

Neîndoiește însă că domeniul în care apropiierile dintre cei doi scriitori/gânditori este cel mai evident, rămâne critica vremii lor, a culturii și civilizației lumii moderne. Nietzsche este — în această direcție — un precursor al filosofiei culturii, iar multe din simptomele a ceea ce s-a numit, mai târziu, „criza lumii moderne” au fost anticipate în scrierile sale. El avea conștiința că este un precursor, împrejurare care va face ca să se considere mai curând, un autor postum⁹ decât unul contemporan cu timpul său.

Spatiul tărmurit nu ne permite să adăstăm mai pe îndelete asupra multiplelor aspecte ale criticii și crizei culturii, civilizației, vremii sale, care — ca un fir roșu — străbat întreaga operă a gânditorului. Fie că se referă la filistini, la morală, sau la muzica lui Wagner (pe care o găsete decadentă) accentele critice sunt permanente. Opera postumă *Voința de putere* (*Der Wille zur Macht*)¹⁰ are ca subtitlu „o răsturnare a tuturor valorilor”. „Ea debutează cu o „critică a nihilismului european” și se continuă cu o critică a tuturor valorilor consacrate, de la religie și morală, la știință și cunoaștere. Este adevărat că exegeza are rezerve față de acest text, mai curând un florilegiu, a cărui unitate a fost stabilită, după moartea lui Nietzsche — uneori cu o nesăbuită inițiativă a intervenției în text — de sora filosofului, Elisabeth Förster Nietzsche. În pofida acestor intervenții nefericite, ne îndoiim că s-a alterat structura ideatică nietzscheene, mai curând putându-se vorbi de amalgamarea unor texte disparate, spre a se obține o părelnică unitate a scrierii. Temele constante ale lui Nietzsche, critica civilizației, a culturii și a vremii noastre, reapar, cu o altă coloratură, în cărțile lui Cioran, încă de la — mai târziu renegată — *Schimbare la față a României* și până la ultimele scrieri. Urmărirea „decadentei” este un leitmotiv, o idee călăuzitoare care îi preocupă — pe Nietzsche în mod obsesiv — pe ambii autori. Un element nou care apare — în acest context, în gândirea lui Cioran, este o meditație asupra totalitarismului, iar corelat cu această meditație, una asupra tiraniei¹¹. Veacul lui Nietzsche, relativ linistit, nu putea prevedea apariția acestei nenorociri colective, asupra căreia gândirea filosofului german n-avea cum să se oprească.

Note

¹ Friedrich Nietzsche: *Was ich von den alten verdanke* *Götzendämmerung, Der Antichrist, Gedichte*, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, p. 175-183.

² Friedrich Nietzsche: *Also sprach Zarathustra* (Zarathustra Vorede), Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1941, p. 8.

³ E. M. Cioran: *La chute dans le temps*, Paris, Gallimard, 1966, p. 183.

⁴ Friedrich Nietzsche: *Der Antichrist*, în: *Götzendämmerung, Der Antichrist, Gedichte*, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, p. 193.

⁵ E. M. Cioran: *Silogisme amărăciunii*. Trad. rom. Nicolae Mârna, București, Ed. Humanitas, 1992, p. 175.

⁶ Friedrich Nietzsche, *Warum ich so gut Bücher schreibe* (*Ecce homo*) în *Götzendämmerung. Der Antichrist, Gedichte*. Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, p. 336.

⁷ Idem, *Warum ich ein Schicksal...* (*Ecce homo*), Ibidem, p. 339 și sqq.

⁸ E.M. Cioran, *Sur la maladie* în *La chute dans le temps*, p. 121 și sqq.

⁹ Friedrich Nietzsche: *Der Wille zur Macht* în *Werke* (Auswahl in zwei Bänden), Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1940.

¹⁰ Idem, *Ibidem*.

¹¹ E. M. Cioran, *Sur deux types des sociétés*, în *Histoire et utopie*, Paris, Gallimard, 1945, p. 7-38.

Norina Procopan

Schönheit und Vollkommenheit in Hölderlins *Hyperion*

Das Fragment *Urteil und Sein*, wohl zu Anfang in Jena niedergeschrieben (vermutlich auf dem Vorsatzblatt eines Buches), scheint Hölderlins Absicht, "die Kantische Grenzlinie" zu überschreiten, bewerkstelligt zu haben. Obwohl es kein manifest ästhetisches Fragment ist, sieht man sich gezwungen es trotzdem als Anhaltspunkt zu einer Analyse des Schönen zu verstehen, vor allem wenn man auch den Stellenwert des Fragments berücksichtigt und es in Anlehnung an die zerstreuten ästhetischen Überlegungen der vier *Hyperion*- Fassungen betrachtet. Die hier in nuce vorweggenommene Schönheitsanalyse, laut welcher die Kantische zum einen vereinfacht, zum anderen vielseitiger wird, bezieht ihre wertenden Kriterien aus der von Hölderlin, im schroffen Gegensatz zu Kant beigemessenen Bedeutung des Urteilsbegriffes.

Für Kant sind Urteilen und Denktätigkeit identisch, wobei das Urteilen im Dienst einer synthetischen Einheit arbeitet; Hölderlin interpretiert das Urteilen, indem er auf den etymologischen Sinn des Terminus zurückgreift als "ursprüngliche Trennung, Urteilung des... innigst vereinigten Objekts und Subjekts." Die Trennung, die hier vermittelt das Denkens, des Urteilens unternommen wird, ermöglicht das Selbstbewußtsein, das Bewußtsein schlechthin und ist zugleich Vorstufe einer vollendeten und aus Verhältnissen nicht zu gewinnenden Einheit, die Hölderlin "Sein" nennt. Im Urteilen werden mithin sowohl die Offenbarung als auch die Verbergung des Seins (als gründende, bestimmende Einheit) vollzogen.

Offenbart wird diese Einheit, der wir allenthalben in der *Hyperion* Fassungen unter dem Namen *Eins und Alles* begegnen, insofern sie als "Einfalt und Unschuld der ersten Zeit" erscheint, als auf ein "ursprünglich unendliches Wesen" zurückführbares Sein. Verborgen wird sie jedoch dadurch, daß die Voraussetzung eines Ganzen lediglich durch die "gegenseitige Beziehung des Objekts und des Subjekts" zum Vorschein kommt. Es handelt sich dementsprechend um eine doppelsinnige Bewegung der Einheit: zunächst erscheint sie als transrelative, ursprüngliche Einheit, die in der metrischen *Hyperion* Fassung als "Urbild aller Einigkeit" und "Fragment von *Hyperion*" (die vorangehende Fassung) poetischer als "Einfalt und Unschuld der ersten Zeit" zum Ausdruck kommt.

Infolge der notwendigen (Ur-)Teilung, die überall als "Schmerz unseres Daseins", als "fortdauerndes Gefühl der Zernichtung" und Dissonanz anzutreffen ist, bricht die "exzentrische Bahn" auf, deren unabdingbare Existenz erst dann ersichtlich wird, wenn sie im Ausblick auf die Vorstufe der zukünftig vollendeten Einheit angesehen wird: "Wir durchlaufen alle eine exzentrische Bahn, und es ist kein anderer Weg möglich von der Kindheit zur Vollendung. Die selige Ewigkeit, das Sein im einzigen Sinne des Worts, ist für und verloren und wir mußten es verlieren, wenn wir erstrebten, erringen sollten. Wir reißen uns los vom friedlichen en kai pan der Welt, um es herzustellen, durch uns selbst. Wir sind zerfallen mit der Natur, und was einst, wie man glauben kann, Eins war, widerstreitet sich